

Kratzmann Ede első budapesti üvegfestő és működése.

E tanulmányunknak az első budapesti üvegfestészeti műhely alapításának 60. évfordulója ad aktualitást. 1878-ban nyílt meg ugyanis az első budapesti üvegfestészeti műhely.

Magyarországon sajnos sokkal kevesebb az üvegfestészeti műemlékek száma, mint a gazdag nyugati államokban, különösen Franciaországban, éppen ezért kötelességünk, hogy ezt a keveset fejlődésének történetében is megismerjük.

Mielőtt azonban tanulmányunk tulajdonképeni tárgyára — a budapesti első üvegfestészeti műhely keletkezésére és alkotásainak ismertetésére rátérnénk, tekintsük át nagyjából az üvegfestészet fejlődéstörténetét, technikáját és ezzel kapcsolatban stílusváltozásait.

Az üvegfestészet tágabb értelemben jelenti mindennemű üveg színezését, festését, szűkebb értelemben és a ma általános nyelvhasználatban pedig a színes ablakok, különösen templomok ablakainak iparművészetét.

Ezen iparnak legrégebb emléke egy a Kr. u. VI. századból való töredék, melynek korát a ravennai Justinianus korabeli mozaikfestészettel való stílushasonlóság alapján állapították meg. Az üvegfestészet fénykora a XII., XIII. és XIV. század és az ezen időben kialakult technikához tér vissza a legújabbkori üvegfestészet is. A XV. századtól kezdődik a hanyatlás, melyből csak a legújabb irány tud kibontakozni.

Az üvegfestészet technikája a fejlődés folyamán más és más volt. A fénykorban, melyet a technika szempontjából — mint fentebb láttuk — jellemzőnek tartunk, úgy készültek a festett üveglablakok, hogy szabálytalan alakú üveglemezeket ólomhuzalokkal oly módon forrasztottak össze, hogy a színek megfelelően összeillesztve figurális vagy ornamentális ábrázolást adtak.

Különös jelenség, hogy a középkori üvegfestészet gyönyörű hatását tulajdonképpen két technikai fogyatékoságnak köszönheti. Nem voltak képesek teljesen tiszta, ásványi lecsapódásoktól mentes üveget előállítani, valamint nagyobb üveglemezeket önteni.

Az első »hiba« következtében az üvegen átszűrődő fény tompává, sejtelmes hangulatúvá válik és ez a hangulat a középkori ember misztikus templomi elmélkedéseit nagyban elősegítette. Figyelembe kell vennünk, hogy a középkornak a nagy gótikus templomablakkal kettős célja volt. Először a templomban több világosságot akart, mint amennyit a megelőző román stílus szűk fal-áttöréseivel megengedett, másodszor el akarta magát zárni a külvilágtól. Ez az antinaturalisztikus törekvés különösen jellemzi a középkori embert szemben az antikkal, aki panteista volt.

A másik körülménynek, — az apró lemezeknek — köszönhetjük azt az egyöntetű tónust, amelyben nem voltak olyan rikító színfoltok, mint a későbbi korszakok színes ablakain. Az ezeken keresztül átszűrődő fény következtében »a miséző pap hátán piros és zöld foltok táncoltak« (Fieber). Kétségtelen, hogy az apró lemezek a sűrű ólomhálózattal kapcsolatban erősen megzavarták a rajz egységét, de a középkor nem akart naturalista képeket üvegre átvinni, hiszen amint láttuk, az ablakoknak egészen más céljuk volt.

A következő korszakban, a renaissance-ban a technika általában és így az üvegfestészet terén is fejlődött; a képzőművészet általános törekvése pedig a naturalizmus volt. A renaissance-ember szemlélete szemben a középkorival — a földre, a természetre irányul. Egymást követik a földrajzi és technikai felfedezések. Az anthropocentrizmus válik uralkodó szemléletté. Művészeti téren is az egyén lép előtérbe. A középkori művész szerényen húzódott meg névtelenségében alkotása mögött, a renaissance-művész már szignálja műveit és fokozottabb jelentőséget nyer az egyéni stílus. Most már híres mesterek rajzolták az ablakok kartonjait, az ábrázolás célja már a figura volt és ezzel egyúttal az üvegfestészet sajátos stílusától is mindinkább eltávolodott és áttévedt a festészet körébe. Az üvegfestészet ezzel elveszítette misztikus hatását. A renaissance világossága úgysem tűrte meg a középkor »sötéttségét«. Ennek a »sötétségnek« az elbírálása a szellemtörténet feladata és nem tartozik e tanulmány keretébe.

A renaissance-al kezdődik esztétikájának szempontjából tekintve az üvegfestészet hanyatlása. Mint láttuk, a középkor üvegfestészeti stílusának a célja bizonyos — mai nyelven szólva — »hangulatvilágítás« előidézése volt, amit a rajztökéletesség rovására ért el. A renaissance-korban már a naturalista rajz fontosabbá vált a misztikus hangulatnál és ez tart még a barokkban is annak ellenére, hogy a barokk egy misztikusabb irányváltást jelent a megelőző renaissance pogány és világos racionalizmusával szemben. A barokk feloldotta az antikizáló renaissance lezárt formáit, de a fényhatásokban az éles ellentéteket jobban kedvelte, mint az elmosódott tónusokat.

A XIX. század historizmusa a régi korok felé terelte az érdeklődést. A század második felében a biedermeier után sorra feltámadnak a régi stílusok. A »neo«-stílusok kora ez és tart a szecesszióig. A templomépítésben a középkori stílus uralkodik. Kialakulnak az olyan tarthatatlan nézetek, hogy a gótikus, de legalább is a román az igazi egyházi stílus; ekkor épülnek az újgörög múzeumok, újbarokk színházak stb. A korok utánzása termé-

szetesen teljesen léleknélküli, hiszen azok az eszmék, amelyek a régi korokat mozgatták, régen nem éltek már és ezért az utánzás csakis száraz formalizmus lehetett.

A középkori templomépítészet utánzásával újraéledt az üvegfestészet is. A naturalizmus azonban ebben a korban vezéreszme volt és így történetelt meg, hogy neogótikus templomok ablakai naturalisztikus életszerűséggel ábrázolják a cselekményeket. A technika teljesen kifejlődött, »sikerült« tiszta, teljesen átlátszó vagy áttetsző vékony üveglemezeket önteni, sikerült nagy felületeket előállítani és ezeken keresztül bántóan ömlött be az éles fény. Az ablakokról teljes életszerűséggel bámulnak ránk a szentek, az ablakok alján pedig lehetőleg jó feltűnő helyen az illető ablak »donátorai«. Gyakran még azt is feltűntette, hogy az ablak hány forintba került. Így támadt fel sok nyolcvanas évekbeli templomunkban a »középkor«. Semmi kifogást nem emelhetünk azonban egy diszkrétan elhelyezett név vagy címer ellen, sőt ez még hasznos is lehet esetleg későbbi korok számára, mint időmeghatározó.

A budapesti üvegfestészet *jelenlegi* emlékei ebbe a stíluskorszakba kapcsolódnak.

Nincs tudomásunk arról, hogy ezt a stíluskorszakot megelőzően Budán vagy Pesten üvegfestő-műhely működött volna.

Ezt az iparművészeti ágat fővárosunkban Kratzmann Ede honosította meg.

Atyja, Kratzmann Gusztáv az Esterházy-képtár igazgatója volt, amikor a Képtár — melyből később a Szépművészeti Múzeum alakult — az állam tulajdonába ment át.

Kratzmann Ede Prágában született 1847 április 29-én. Atyjával Pesten telepedik meg, innen állami ösztöndíjjal Münchenbe megy, hogy festeni tanuljon.¹⁾ Később Münchenben üvegfestészeti műhelyt nyit, ahol egy Ulke nevű festővel dolgozik együtt. Első munkája Budapest számára, a belvárosi plébániatemplom szentélyének északi részén elhelyezett Szent István-ablak és az ugyancsak ebben a templomban lévő Szent László-ablak. Ezek még Münchenben készültek.

1876-ban Kratzmannat már Pesten találjuk. Ebben az évben kéri ugyanis Trefort akkori kultuszminisztert — Pesten kelt kérvényében —, hogy itt üvegfestő-műhelyt nyithasson. Az engedélyt megkapja és a műhely 1878-ban meg is nyílik; az »új botanikus kertben«, ahol ma a Verebély-klinika áll. A műhely földszintes épület, benne öt műterem, a pincében három szoba, egy műhelyterem és négy raktár.²⁾ 1879-től kezdve már sűrűn rendelnek nála színes üvegablakokat. A belvárosi plébániatemplom számára ekkor készülnek a Szent Erzsébet, Szent Margit, Keresztelő Szent János, Szent Gellért és Szent József tiszteletére elhelyezett ablakok. Ezekhez az ablakokhoz a kartonokat részben atyja Gusztáv, részben Cargl Ferenc festőművész készíti. A már említett Szent István- és Szent László-ablakok kartonjait Than Mór festette.

Ugyanebben az időben dolgozik a ferencvárosi plébániatemplom számára is. Wenckheim Frigyesné 622 forintot adományoz a Szent Erzsébet-ablak elkészítésére. A képen a következő felírás olvasható :

MAGYAR SZENT ERZSÉBET
SZEGÉNYEK, BETEGEK HÜ ÁPOLÓJA
HAZÁNKNAK ÁRVÁIT, ÖZVEGYEIT ÓVJA
MENYORSZÁGBÓL, ESEDEZÉSED.
HOZZÁD FOHÁSZKODVA AJÁNLIJA FÖL E KÉPET
WENCKHEIM KRISZTINA GRÓFNÉ.³⁾

Az ablak kartonját ifj. Storno Ferenc festi. Ugyancsak ő festi a Szent Gellért-ablak kartonját is, mely Ipolyi Arnold váradi püspök adományából készül el. A ferencvárosi plébániatemplomban még a következő ablakok kerültek ki Kratzmann műhelyéből: Angyali üdvözlét, Kálvária, Feltámadás, Kiűzetés a Paradicsomból, a Rézkígyó imádása, Jónás megmenekülése a cethalból. Ezekhez a kartonokat Than Mór festi.

A fővárosi képzőművészeti állandó bizottmány 1882 decemberében felkéri Kratzmannt, hogy a Lipót-utcai városház számára három kettős ablakot készítsen el. A munka elkészüléséhez hat hónapos határidőt szabnak, a reáfordítandó összeget pedig 2100 forintban állapítják meg.⁴⁾ Kratzmann 700 forint előleget kér, melyet a bizottmány azzal a kikötéssel engedélyez, hogy az üveganyagot Kratzmannnak a műhelyében külön kell kezelnie és ha a munka hat hónap alatt nem lenne készen, az előleget 6%-os kamattal köteles visszatéríteni. Az ablakok 1884 júniusában készülnek csak el és Kratzmann kéri az előleg levonása után fennmaradó 1400 forintnak a kifizetését. A bizottmány azonban óvatos. A kérés teljesítését azzal az indokolással halogatja, hogy a bizottmány tagjai az ablakokat megnézték ugyan és azokat sikerültnek és elfogadhatónak találták, a bizottmány »mint testület« azonban még nem látta, ezért 1000 forint részletfizetést ad Kratzmannnak. Végre 1884 júliusában a bizottmány is »tökéletesen sikerültnek és így elfogadhatónak« jelenti ki az ablakokat és a hátralévő 400 forint kifizetése elől minden akadály elhárul. Kratzmann további megrendeléseket kér az újjávarosházán, de a bizottmány »a képzőművészeti dotatio korlátolt voltára való figyelemből« csupán két utcai kettős ablak elkészítését javasolja. Ennek ellenére még 1884-ben, a tanács december 4-i ülésében elrendeli az újjávarosháza közgyűlési termékének színes ablakokkal való ellátását. Ezzel a munkával is Kratzmannt bízzák meg és 4000 forintban állapodnak meg vele. Előlegül máris 700 forintot folyósítanak. Az ablakoknak 1885-ben kellene elkészülniök, mégis 1886-ban a megrendelt hét ablak közül még csak három készült el. A többit 1887 márciusában szállítja Kratzmann.

Ekkor készülnek a koronázó főtemplom szentélyablakai is. A kilenc alsó ablak az Üdvözítőn és Szűz Márián kívül Szent Pétert, Szent Józsefet, Keresztelő Szent Jánost, Szent Pál apostolt, Szent István első vértanút, Assisi Szent Ferencet és Xavéri Szent Ferencet ábrázolja. A hét felső kettős ablak pedig Szűz Máriát, Szent Istvánt, Szent Lászlót, Szent Imrét, Szent

Gellértet, Szent Mórt, Szent Margitot, Szent Asztrikot, Szent Adalbertet, Vajk vezért, Szent Erzsébetet, Szent Kunigundát, Szent Lajost és Szent Mártont ábrázolja.

Eredetileg a templom déli hajójának az ablakait is Kratzmannak kellett volna elkészítenie, de erre már nem került sor, mert műhelyét be kellett zárnia. Még 1883-ban határozta el a főváros, hogy két ablakot adományoz 3810 forint értékben. A kartonokat Storno festette, de már nem Kratzmann készíti el üvegből, hanem utóda Csongrádi Forgó István.⁵⁾

1888-ban a terézvárosi plébániatemplom számára készít Kratzmann tizenegy ablakot, nevezetesen : a déli hajóban Szent Ignác, Szent Mihály főangyal, Szent Fülöp apostol, Borromei Szent Károly és Szent József képeivel, az északi hajóban pedig a Rózsafüzér királynőjét, Padovai Szent Antalt, Szent Katalint, Szent Andrást, Szent Annát és Szent Istvánt ábrázolják az ablakok.

Röviden megemlíjtük még Kratzmannak azokat a műveit, amelyek ma már nincsenek eredeti helyükön. Ide tartoznak a Szent Anna templom számára készült ablakok, amelyeket még Münchenben készített 1873–74-ben Ulkeval és egy Faustot Gretchennel ábrázoló ablak, melynek ma már eredeti helyét nem sikerült felkutatni.

1888-ban kellemetlenül zárul Kratzmann pesti működése. Ekkor már dolgozik a Forgó-féle műhely, ennek akkori vezetőjéről pedig Kratzmann azt híresztelte, hogy órála — Kratzmannról — kompromittáló híreket terjeszt. Forgó erre újságnyilatkozatot tett közzé, melyben többek között azt írja, hogy birtokában van Kratzmannak egy levele, melyben a magyarokról gyalázkodóan nyilatkozik. A levelet a nyilatkozat szerint Kratzmann egy Payer nevű embernek írta, akit egyik elbocsátott magyar munkása helyett akart Tirolból alkalmazni. A Forgó-féle nyilatkozat idézi Kratzmann következő kitételét magyar munkásáról: »... er ist ein Ungar und rotte ich diese Leute mit der Zeit bei mir ganz aus, es sind meistens Hetzer und ohne Charakter...«. Miután ez a levél a kultuszminiszternek is tudomására jutott, elvette Kratzmanntól a műhelyt.

Néhány évig még szerepel Kratzmann a pesti lakosok között, azután azonban elhagyja Magyarországot és nincs is nyoma 1921-ig, amikor is április 30-i kelettel levelezőlap érkezik Bécsből Palka József üvegfestőmester címére. Ezen a levelezőlapon Kratzmann arra kéri Palkát, aki neki annakidején alkalmazottja volt, hogy a magyar kormánynál támogatást eszközöljön ki számára, mert teljesen lezüllött, háromnegyedrészben megvakult, felesége meghalt, fia elhagyta és egy mosónőnél ágyrajáró. Nem tudjuk, ebből a helyzetleírásból mennyi felelt meg a valóságnak, de ez nem is tartozik már e tanulmány keretébe. Kratzmann 1922 február 5-én halt meg Bécsben.

Seenger Ervin

Források :

- 1) Pesti levéltár, VIII. 101/1870.
- 2) Székesfővárosi levéltár, III. 1200/1876.
- 3) Székesfővárosi levéltár, I. 1604/1874.
- 4) Székesfővárosi levéltár, III. 475/1882.
- 5) Székesfővárosi levéltár, III. 1700/1883.

Irodalom :

Muhits Sándor : Az üvegfestészet (Magyar Iparművészet, 1912. évf. 362. old.),
Róth Miksa : Az üvegfestésről (i. m. 1916. évf. 76. o.).
Róth Miksa : Az üvegfestészet 40 éve (i. m. 1924. évf. 41. o.).
Fieber : Az üvegfestészet.
Fischer : Glasmalerei.
Forster Gyula : A Koronázó-templom restaurálása.

A templomablakokra vonatkozó adatokat részben dr. Schoen Arnold »Budapest templomai és kápolnái« című készülő művének kéziratából merítettem a szerző engedélyével.